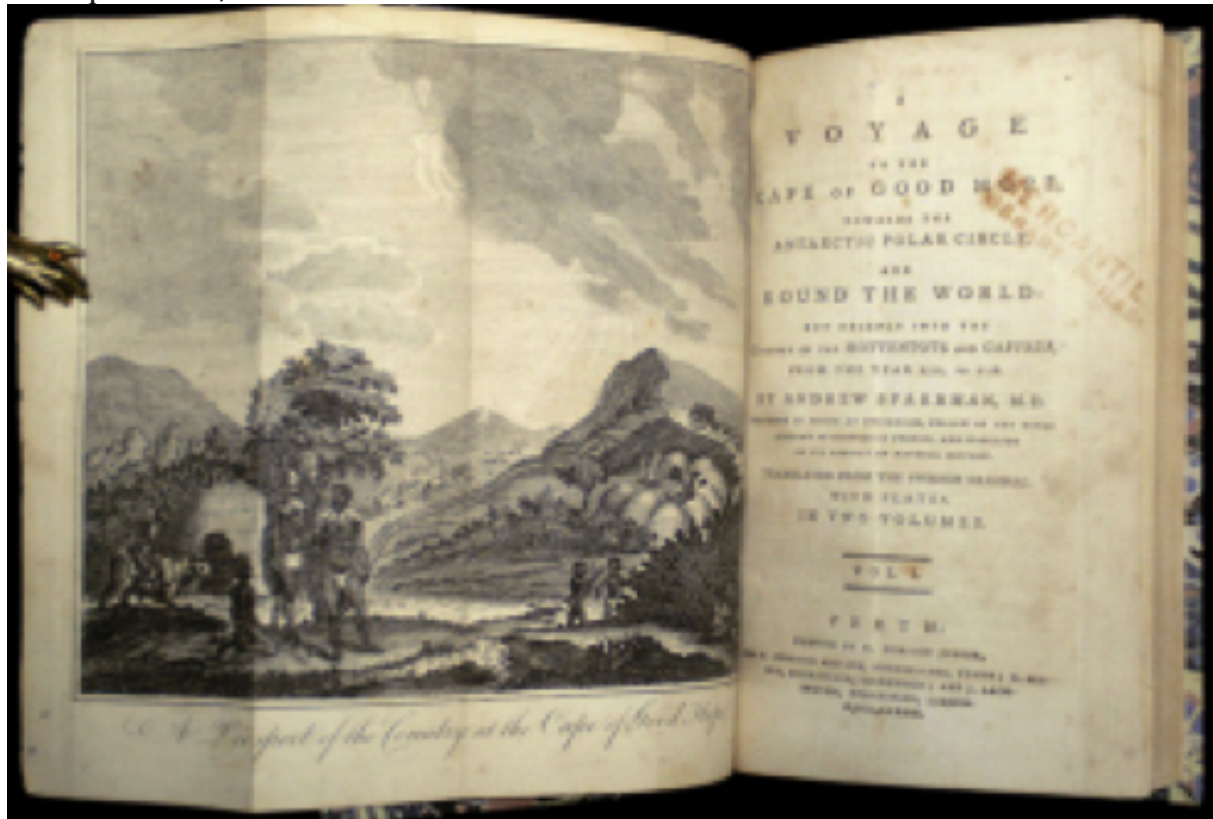

Med livet som insats – Sparrmans första resa till Kina

16 september, 2019

Sparrman skrev resedagböckerna »Resa till Goda Hopps-Udden«, »Södra Polkretsen och omkring Jordklotet«, samt »Till Hottentott- och Caffer-Landen«, som utgavs även i engelsk översättning 1789.

Han står på babords sida med händerna i ett krampaktigt grepp om relingen. Anders Sparrman är på sitt artonde år och på sin första resa till Ostindien. Skeppet "Stockholms Slott" kränger och gungar. Det knakar i de kraftiga masterna och rårna.

Tamparna darrar av vinddraget som fyller seglen. Likt stinna bukar svävar segeldukarna över hans huvud. Luften är fylld av salt hav och stank från smutsiga människor och djur. De har varit ute länge. Inte sett land på flera veckor. Inte bunkrat färskvatten på mycket länge.

Det hela hade börjat vid ett besök i hemmet hos Linnaeus i Uppsala:

"Vill ni anträda en seglats till Kina om två månader? Som fältskär eftersom ni inte är framme vid examen. I själva verket som min botanicus. Södra Kina är bördigt, frodigt, vindruvor torde vara okända, men träden står i blom två gånger om året. Hur vidunderliga djuren än är undslipper de inte befolkningens aptit.

Människor lever i vådligt elände, men de har krut och redskap, de är listiga och ekonomiska och undergivna sin kejsare. Där är mycket att studera."

"Herr arkiater, om ni anbefaller det, så reser jag. Jag verkar då inte rymma från mor och far utan färdas på er rekommendation", hade han svarat. Anders Sparrman är hans yngste elev.

Innan han far iväg manar arkiatern: *"Teckna er allt till minnes, för noggranna, överse med ingenting, ty först senare inser man vad som är av värde och vad som redan beskådats av andra. Bli i ordets grundmening en landstrykare, en som varskar världens skönhet och djup, dess raviner och dess droppar av kåda och sav."*

Avresan påbörjas den 28 december 1765 från Göteborg och under kapten Carl Gustav Ekebergs ledning. Ekeberg är nära vän och granne till familjen Sparrman. Anders Sparrman är trots sin låga ålder väl ansedd i vetenskapliga kretsar – med stora kunskaper i naturhistoria.

Som de flesta andra i besättningen på fullriggaren är han både rädd och sjösjuk när havet kastar skeppet fram och åter mellan höga vågtoppar och djupa dalar. Han har nämligen ingen sjövana. Kroppens inre rör sig i samma takt som det krängande skeppet.

I huvudet maler Linnés hälsning: *"Jag undviker långväga sjöresor. Nu får du klara dig själv, det kommer att gå fint."*

Där står fältskär Sparrman och kräks över relingen – utan nåd – långt borta från hemlandet.

Professor Linné i Uppsala har hundratals studenter. Men knappt ett tjugotal av dem reser på arkiaterns särskilda uppdrag – de han kallar sina apostlar. Unga män som med risk för sina liv samlar växter och frön som de sedan skickar hem tillsammans med vetenskapliga rapporter och skildringar om sina äventyr.

I Sverige och utomlands och skapas stort intresse för naturens lära i exotiska miljöer, till och med för dem som befinner sig utanför den vetenskapliga världen. De unga männen som följde med i vetenskapligt syfte sågs dock inte alltid med blida ögon av kompaniets tjänstemän. Oftast fick de bo i sämre hytter i mörkare delar av skeppet.

Linné ser resorna som sin vetenskapliga metod för att både inhämta och sprida budskap om växter och djur.

Några av apostlarna väljer att resa med något av Ostindiska kompaniets skepp. Anders Sparrman är en av dem. Han mönstrar på "Stockholm Slott" som assisterande fältskär, men registreras som matros – och samlar inte bara in djur och växter för Linnés vidkommande. Det gäller också att finna örter som kan omvandlas till läkemedel.

Till en av apostlarna ute på långresa skriver Linné;

"Den som vill vinna något stort, måste och våga något högt... Denna resa är ej så farlig som man föreställer sig hemma".

Ombord på skeppet befinner sig ett halvt dussin superkargörer med assistenter, kaptenen, styrmännen, underbefälet, jungmännen och matroserna. Inalles etthundra femtiofyra män. Tillsammans med två fältskärer ska aposteln Sparrman assistera, i arbetet att till de som så behöver, ge lindring och bot under resans gång. Några redan i allt sämre skick och andra kanske aldrig kommer att återvända hem till Sverige.

En superkargör visar tecken på allvarlig sjukdom. Han ligger i sin hytt i aktern på övre däck och kan inte längre utöva sin ställning som kompaniets högsta representant ombord. Förutom besök av skeppsläkare tar han endast emot dagliga påhälsningar av skeppsprästen och kaptenen. Han är frimurare, och som sådan broder till kaptenen ombord.

Fältskärernas uppgift är i första hand att se om blesyrer och vid svårare olycksfall kanske amputera ett ben eller en arm. Men mot febersjukdomarna står de maktlösa. Den medicinska vetenskapen har inte utvecklats särskilt långt för att klara svårare sjukdomar.

I värsta fall får skeppsprästen komma och utdela nattvarden eller läsa en bön då den döde sänktes i havet.

De hygieniska förhållandena är liksom mathållningen mycket undermåliga för manskäpet. Tre dagar i veckan utspisas de med salt kött, tre dagar med stockfisk och en dag med fläsk. Innan skeppet kommer till varmare länder, får var och en till frukost en halv sill och en klunk brännvin. Vid dåligt väder kan portionen eventuellt utökas något.

Den vanliga drycken är svagdricka eller vatten. Men färskvattnet håller sig inte länge.

Vad har dessa män, som mönstrat på i Göteborg, för fysik och motståndskraft? De vill tjäna en slant och skapa sig en bättre tillvaro efter hemkomsten. Trots allt är det hyfsat betalt för ett jobb ombord på skeppet. Så det är klart, den som klarar sig med livet i behåll har en sparad slant när de kommer tillbaka till

Göteborg. Det är mer än man kunde skrapa ihop som dräng på landbacken, och efter några resor räcker det kanske till en egen täppa.

Snart når skeppet varmare breddgrader och i de trånga utrymmen som manskapet delar med det levande matförrådet – kreatur, höns, grisar, får – kommer epidemiska febersjukdomar, skörbjugg, ulcera (sårbildning), bölder, hosta, diarré, dysenteri (tarminflammation) och syfilis att grassera. Det händer att man hivar fyra-fem lik överbord under en enda dag när epidemier slår till.

När de passerar "linjen", ekvatorn, är hettan så stark att skörbjuggen tar överhand. Vattnet ruttnar och antar en förskräcklig liklukt – det är då vadmalssållet tas fram och maskarna och gråsuggorna måste silas bort! Här vid ekvatorn, offras "Hönsapengar" som ska användas vid festen efter hemkomsten. För alla som passerar ekvatorn för första gången väntas dop av sjöguden. Tre gånger doppas huvuden under vatten i en träbalja på däck. De ska drickas en vämjelig smörja. Skeppsprästen skakar ogillande på huvudet. Till kvällen sups det rejält!

Sjukdomar drabbar alla ombord, oavsett av vilken rang man tillhör. Åtta av de tjugotal apostlar som Linné skickar ut dör under långfärderna. Inte så konstigt med tanke på vad de utsätts för. Det hjälper föga att de är "väl tränade, begåvade och vakna" och kan luta sig mot Vetenskaps societeten, Vetenskapsakademien, Riddarhuset, hovet eller Riksdag. Linné, därhemma i Sverige, kan däremot uppnå större ära och berömmelse.

Manskapet på "Stockholm Slott" vet ännu inte så mycket om att resan kan innebära en livsfara för dem. Ännu känner ingen till att sammanlagt tvåtusen män kommer att få sätta livet till under kompaniets drygt åttioåriga historia.

Det kan ta ett halvår, innan besättningen åter känner fast mark under fötterna. Någon förströelse – förutom den extra supen och pastorns söndagsbön – är det knappast fråga om.

Kineseriet är för närvarande högsta mode vid de västerländska hoven. Genom Svenska Ostindiska Kompaniet ska ytterligare kinesiska varor strömma in. Konstfulla porslins serviser, siden, exotiska kryddor, lackarbeten med mera. Kina ger européerna inspiration till arkitektur och trädgårdskonst. Linné vill för sin del ha théplantor till sin trädgård i Hammarby.

Men vad kan svenska köpmän föra med sig till Kina i utbyte mot de produkter man är intresserad av? Inte mycket, eller snarare ingenting. Det enda kineserna vill ha är klingande silver. Första stoppet kommer därför att, liksom vid tidigare Kinaresor, bli Cadiz i Spanien. Svenska produkter byts mot silverpiastrar – präglade av silver från gruvorna i Amerika.

Skeppet har nyligen besekrat vindpinade farvattnen norr om de brittiska öarna. Att mitt i vintern segla i dessa vatten är den mest farofyllda delen av hela resan. Trots att några skepp förlit just här är det den bästa vägen. Engelska kanalen är mycket svårseglad, eftersom man måste kryssa i den sydvästliga vinden, något som kapten Ekeberg anser vara besvärligt.

Sparrman står fortfarande kvar vid relingen till "Stockholm Slott". De hårda vindarna har avtagit och han ser ut över skeppet. Kaptenen Ekeberg rör sig fram och tillbaka. Från styrbord till babord. Från akter till förskeppet. Rituell. Han ger order till förste styrman. Order som vidarebefordras till ytterligare lägre befäl. Lutad över sjökort beslutar han om skeppets fortsatta kurs. Guldrovan vilar i hans vänstra hand.

Superkargörerna däremot, avnjuter sitt goda vin med små avbrott för att då och då lufta sina sammets- och brokadrocker i en mer komfortabel miljö på Sundäck.

Anders Sparrman tar sig ner till sin lilla hytt och stanken av mögel slår honom i ansiktet.

Förhoppningsvis kan manskapet snart hänga ut sina våta yllekläder och sängkläder för vädring på däck. Kanske hinner de också spola av sina otvättade kroppar. Men man får inte vara känslig för dålig lukt! De stackars männen har kläder som varit nedblötta med saltvatten i flera omgångar och tar varje tillfälle att samla regnvatten att tvätta sina kläder och sig själva i. Sparrman ser hur de skakar i kylan, med ständigt fuktiga kläder. Någon uppvärmning fanns inte, annat än i kabyssen där kocken lagar mat. De klöser smutsig och svettig hud blodig. Aldrig är de fria från lössen, flugorna eller annan ohyra. Om natten hörs ideliga läten från alla som river och kliar sig. Djuren likaså.

Skeppet är ute på sin tredje resa till Kina, byggd på Stora Stadsvarvet i Stockholm, med en lastförmåga om 454 läster (1 läst motsv 2448 kg), bestyckad med ett trettiotal kanoner och har en besättning om 154 man.

Resan påbörjades i slutet av januari och beräknas ankomma till Göteborg i augusti 1767. Väl inne i sin trånga hytt ser Sparrman över sina medikamenter han förvarar i den lilla träkistan. Det gäller att hålla sjuka vid sina sunda vätskor. De fyra kroppsvätskorna; gul galla, svart galla, blod och slem måste balansera varandra. Det hade uppenbarligen redan de gamla grekerna funnit ut. Som assisterande fältskär ombord, med en månadsinkomst på tjugofemdaler i silvermynt, får Sparrman i uppgift att hålla en insjuknad besättningsman vid gott humör. Humör är latin och betyder vätska.

Sparrman betraktar de små glasflaskor som sannolikt innehåller läkemedel i syfte att driva ut slem, svett och snor! Men undra om inte laxermedel ändå är viktigast ... Alla beprövade medel sedan årtusenden tillbaka. Men just nu klagar de flesta över skörbjuggen. Han kliver dagligen över sjuka män som tvingas ligga kvar bland de friska. Det finns ingen avgränsat utrymme för sjuklingar.

I Kanton fyller han medikamentkistan med frukt från tamarindträdet, kinarot, lakritsrot, gult vax, salpeter, kamfer, kamomillblommor och lärft som sårskydd. Han äger nu egna flaskor med eftertraktade kryddor.

Svenska fältskärer försöker förebygga skörbjugg, men har ännu inte tagit del av vad som framkommit ombord på en engelsk fregatt där en ung skeppsläkare, James Lind, gjort en stor insats genom att pröva sin egen hypotes genom att testa färsk frukt som botemedel mot skörbjugg. Med kaptenens tillstånd valde han ut sex par sjömän som led av sjukdom och prövade sin behandling under två veckor. Det första paret fick cider, det andra vitrioldroppar, det tredje ättika, det fjärde sjövattnet, det femte två apelsiner och en citron om dagen och det sjätte paret fick en blandning av kryddor med bland annat muskotnötter.

Fruktförrådet tog visserligen slut efter en vecka med skeppsläkaren kunde konstatera att blödningar i hud och munhåla försvann hos de sjömän som fått frukt. De kände sig åter friska och kunde återvända i tjänst. De övriga botades inte eller blev rent av sämre. Därmed kunde han förvissa sig om att:

"Oranges and lemons were the most effectual remedies for this distemper at sea."

"... apelsiner och citroner var de mest verkningsfulla åtgärder för valpsjuka till sjöss"

Förutom tropiska febersjukdomar inträffar en mängd olycksfall ombord. Att i oväder och hög sjö arbeta uppe i master och rår är ingen enkel sak. Många faller inte bara ner, några försvinner i vågorna. Även de som befinner sig på däck riskerar att vid hård vind spolras överbord. Oftast är det jungmännen och de ovana skeppsgossarna som får sätta livet till, men även erfarna sjömän har svårt att klara sig undan olycksfall. Unga män i sina bästa år går under på kompaniets handelsresor. Kompaniet beklagar förlusterna men ser det som helt naturligt.

Det finns fältskär och fältskär. Den hantverksmässigt utbildade fältskären ägnar sig åt kirurgi till skillnad från den akademiskt utbildade läkaren som ägnar sig åt invärtes medicin. Den förre betraktas som hantverkare och den senare som ståndsperson.

Den hantverksmässigt utbildade fältskären kan förbinda sår och spjåla arm- och benbrott. Han kan även amputera armar och ben – utan att patienten förblöder. Någon annan bedövning än brännvin finns inte, utan patienten måste med handkraft hållas stilla medan fältskären skär och sågar, tills patienten svimmar av smärtan. Däremot kan han inte göra något åt infektioner, och många dör också av infekterade sår.

Till inventarierna hör brännjärnet som ser till att blödning vid amputationen stillas, trepanen – en borrhål på huvudskålen för att sedan kunna lyfta upp intryckta partier och snabeltången han avlägsnar benbitar med.

I andra fack ligger svampar och linnetrasor, plåsterpannor och häftnålar, som han fäster ihop sårkanterna med. Här finns avbitartång, tandtång och munskruv, sax och mejsel och silverkateter, en mässingsspruta med två rör, mortel och mortelstöt samt viktskålar. Och så mässingstrissor och snören som kommer till användning när brutna ben skulle riktas in och urlidvridna leder skulle dras rätt igen.

Även fältskärer dör av åkommor under seglatserna. Uppskattningsvis avlider sjutton av de drygt åttiotal fältskärer som tillsammans gör hundrasjuttio resor för kompaniet.

Söndagen den 16 augusti 1767, klockan halv tio antecknar löjtnant Friedrich Giöran Hierta i journalen att skeppet "Stockholm Slott" kört upp i muddern vid Klippan i Göteborg.

Resan är avslutad och det återstår att lasta av och föra in alla kinesiska varor till platsen där kompaniet håller sina auktioner. Mindre båtar och vagnar fylls med väldoftande kryddor och kinesiska lyxartiklar. Hugade spekulanter samlas tillsammans med stadens invånare och det festas ordentligt. Besättningen är hemma igen – efter närmare två år!

I sin farfars ekkista bär Anders Sparrman i land levande och torkade plantor, frön och fossiler – allt som kommer Linné tillgodo. Han skriver in sig som elev i kirurgiska societeten och bara efter två år går han upp och tar det teoretiska provet – disputerar för Carl von Linné – och far till Kapstaden 1772 som informator. Där stannar han bara halvåret innan han ansluter till Cooks långväga expedition.

Under 1776 återvänder han till Kapstaden. Han skriver "Resa till Goda hoppudden, södra polkretsen och omkring jordklotet".

Han tillbringar således ytterligare några år till sjöss, men har efter hemkomsten svårt att sköta sina akademiska göromål. Snabbhet och

organisationsförmåga är till synes inte hans främsta drag. Han lämnar posten som föreståndare för akademiens naturaliekabinett 1798.

”Det är ledsamt att vara ämbetsman”, skriver han själv i ett brev. Han lyckas få sparken från sina akademiska värv och slutar sina dagar som läkare i fattigkvarteret Klara. Han avlider sjuttio två år gammal.

Han har ett register som få kan uppvisa, från prästson i Tensta socken – akademiledamot, läkare, ämbetsman i Collegium medicum – till professor. Med erfarenhet från resor till Kina, Kap samt en äventyrlig världsomsegling.